

УДК 159.9.016.1

МЕНТАЛІТЕТ ЯК ОСНОВНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Гресько В.В., аспірант
кафедри загальної психології

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню проблеми взаємозв'язку психологічно-ментальних характеристик народу із суспільним розвитком. Розкрито сутність поняття менталітету як важливого етнопсихологічного феномену, який формує цінності та норми життя етносу. Визначено його як соціально-психологічний стан етносу, який утворився в результаті впливу етнічних, соціально-економічних і політичних умов. Виявлено його основні психологічні механізми та характерологічні особливості. Досліджено особливості українського етноменталітету та виділено базові риси сучасного українського менталітету.

Ключові слова: *етнічна психологія, етнос, народ, менталітет, український менталітет, українська нація.*

Статья посвящена исследованию проблемы взаимосвязи психологических ментальных характеристик народа с общественным развитием. Раскрыта сущность понятия менталитета как важного этнопсихологического феномена, который формирует ценности и нормы жизни этноса. Менталитет определен как социально-психологическое состояние этноса, который образовался в результате воздействия этнических, социально-экономических и политических условий. Выявлены основные психологические механизмы и характерологические особенности. Были исследованы особенности украинского этноменталитета и выделены базовые черты современного украинского менталитета.

Ключевые слова: *этническая психология, этнос, народ, менталитет, украинский менталитет, украинская нация.*

Hresko V.V. MENTALITY AS THE MAIN PSYCHOLOGICAL FACTOR OF PRESERVATION AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN SOCIETY

This article is dedicated to study the problem relationship of psychologically-mental characteristics of the nation with social development. It is showed the essence of the concept of mentality as an important ethnopsychological phenomenon, which forms the values and norms life ethnic group. It is defined as a social and psychological state of ethnic group, which was formed as a result of impact of ethnic, socio-economic and political conditions. It is revealed its main psychological mechanisms and essential features. There were researched the peculiarities of Ukrainian ethnomentality and there were selected basic features of modern Ukrainian mentality.

Key words: *ethnic psychology, ethnicity, nation, mentality, Ukrainian mentality, Ukrainian nation.*

Постановка проблеми. В умовах пошуку оптимальних моделей розвитку і трансформації українського суспільства особливого значення набуває менталітет і психологічні закономірності його функціонування.

Менталітет утворюється як сукупність неусвідомлюваних явищ, які формуються в процесі адаптації етносу до навколишнього середовища. Виявляється в панівному стилі життєдіяльності, настроях, характерних особливостях світосприйняття, системі моральних вимог, норм, цінностей, взаєминах, самоорганізації та саморегуляції етносу.

Аналіз наукових досліджень і публікацій. Аналіз досліджень сутності менталітету розглянуто в працях М.М. Бахтіна, Л.С. Виготського, А.Я. Гуревича, Г.Д. Гачева, Б.Ф. Поршнева, І.Г. Білявського, Н.В. Роменця, М.Й. Боришевського, В.Т. Куєвди, В.М. Павленко, М. Пірен, Б. Попова, М.А. Чепи, Д. Донцова, О. Кульчицького,

Ю. Липи, М. Шлемкевича, В. Яніва. Предметно-понятійне поле проблематики ментальної характеристики українського народу досліджували М. Попович, С. Кримський, Н. Соболева, В. Храмова, М. Міщенко, А. Ручка, О. Донченко, Р. Додонов, В. Пилипенко, А.П. Гнатенко, А. Швецової, Є. Головаха, І. Лисий, Н. Каліна, Т. Левченко, Є. Чорний, О. Шоркін та ін.

Мета – розкрити специфічні психологічні особливості етнонаціонального менталітету, проаналізувати чинники, які на нього впливають. Виявити роль менталітету у збереженні та розвитку українського народу.

Виклад основного матеріалу. Менталітет відображує національну своєрідність культури, постає одним із чинників сучасних націєтворчих і державотворчих процесів в Україні. Аналіз сталих структур української ментальності дозволяє виявити особливості історичної долі народу та перспективи його розвитку.

Національний менталітет – психічний склад нації, який складається з національного характеру, національної свідомості (повсякденної та ідейно-теоретичної) та етнічного підсвідомого.

Україна як історична нація, має специфічну, притаманну саме їй ментальну структуру. Означена ментальна структура є віддзеркаленням складного взаємопроникнення та щільного взаємозв'язку суспільних явищ, що описуються такими термінами, як національна (етнічна) психологія, національна вдача, національний характер, самоврядні потенції української ментальності, соціопсихічні складники українського національного характеру. Зв'язок національної психології та національного характеру з ментальним феноменом стає зрозумілим, коли нація вивчається через визначення специфічних комбінацій різних загальнолюдських рис, властивих всім націям [1]. Визначення ментальності має впливати з осмислення природного середовища проживання етносу, клімату, розмірів території, що зумовлює пізнавальні процеси, стереотипи поведінки людей, форми суспільної свідомості.

Ментальність містить генетичний код народу, допомагає зрозуміти особливості культурно-історичного розвитку, суспільної моралі. На її основі виникає відчуття національної ідентичності. Дослідник Є. Чорний запропонував як модель єдності ментальності й ідентичності айсберг, де ментальність – підводна частина, самість суспільства, а над водою – ідентифікація. Весь айсберг, таким чином, – це унікальність, оригінальність суспільства. І цей айсберг дрейфує, зазнаючи впливів етнічних, політичних, релігійних, екологічних та інших умов [10, с.11].

Менталітет етносу – сукупність особливих рис, які містять усю складність духовного, економічного, етнічного й історичного розвитку народу. Він є елементом свідомих і підсвідомих дій, закріплених у вигляді системи образів, вона постає основою внутрішнього світу етнічної групи й утворює норми та ціннісні орієнтації, які формуються в процесі соціалізації.

Серед базисних структур, які відіграють ключову роль у формуванні та функціонуванні національної ідентичності, особлива увага приділяється менталітету. Адже саме в ньому сконцентровано етнічну унікальність.

Відповідно до поглядів Р.Г. Шаріпова, категорія менталітету етнокультурної спільноти постає найбільш важливою категорією. Національній спільноті притаманні унікальні, властиві тільки їй світовідчуження,

мислення, поведінка, система цінностей, духовна творчість. Поняття менталітету етнокультурної спільноти набагато ширше й загальніше, ніж те, що називається культурою, суспільною свідомістю й ідеологією, тому що структури менталітету мають більшу історичну тривалість і стійкістю до змін суспільно-політичної й культурного життя. За визначенням Р.Г. Шаріпова, менталітет етнокультурної спільноти – це певний соціопсихологічний інваріант колективного несвідомого, способу мислення й поведінки, властивий окремій етнокультурній спільноті [11].

Ментальність – це й глибинний рівень колективної та індивідуальної психології, зокрема й підсвідомого, а також сукупність готовностей, настановлень та переконань індивіда або соціальної групи діяти, мислити, відчувати та сприймати світ певним чином, залежним від традицій, звичаїв, соціальних інституцій і всього довкілля людей [3].

У час духовного відродження проблема української ментальності в Україні особливо загострюється. Треба знати, хто ми, аби будувати державу, враховувати особливості українського народу. Тільки державна реалізація потенцій українського менталітету, що втілює національні цінності, здатна повернути втрачені честь і гідність. Аналізуючи процеси національної ідентифікації, вчені дійшли висновку, що менталітет охоплює такі чинники, як спільність території, держави, економіки, культури, історії, освіти, мови, національної свідомості. Це визначає насамперед самотутність, історичну індивідуальність народу, який об'єднується національною ідеєю [4].

У ментальному феномені слід враховувати не тільки і не стільки особливості психологічних характеристик народу, скільки формоутворення національної свідомості, які відповідають його своєрідному способу життєдіяльності [1]. На національну культуру сучасного українського суспільства істотно вплинули соціально-історичні й історико-культурні аспекти, що й стало підвалинами формування особливостей національної ментальності України.

Як форма виявлення групової свідомості менталітет відіграє важливу роль в забезпеченні єдності та цілісності відповідної соціальної групи завдяки сильним цінностям, нормам поведінки. Менталітет українців формувався протягом усього часу. Беручи до уваги історичні, расові, географічні, культурно-морфологічні особливості їхнього менталітету, можна знайти «генетичне пояснення» специфіки світосприйняття та поведінки народу, який мешкає в сучасній Україні.

Н. Коломінський і А. Львовчіна стверджують, що «український менталітет – це результат відображення специфіки взаємодії українців із природними та геокліматичними умовами існування та співіснування, що склалися історично» [5, с. 65]. Якщо, наприклад, формування ментальності сучасних американців відбувалося в досить жорстких природних умовах, то це сприяло становленню його як жорсткого прагматика. Природні ж особливості України таких екстремальних рис не мали. Треба лише оброблювати землю, засівати, збирати врожай. В українця формується поняття про працю як про традиційний процес. Йдеться лише про особисту заповзятливість, адже питання тільки в тому, скільки людина має землі та скільки в неї сил для її обробітку. Отже, секрет підвищення добробуту – в раціональному й дбайливому господарюванні. Радість приносить як процес праці, так і результати праці. Природні умови середовища проживання доповнюються соціокультурними факторами історичного існування нації. В. Огірчук вважає ментальність «інтегральною характеристикою психічного життя людей певного етносу, котра визначає своєрідність бачення цими людьми навколишньої дійсності та зумовлює специфіку форм реагування й поведінки» [6, с. 180].

Специфічність української ментальності зумовлена групою чинників: географічних, історичних, культурних, соціально-політичних. Українському народу характерні такі особливості, як емоційність, чутливість, релігійність, розвинута духовність, волелюбність.

Важливим чинником ірраціоналізації ментальності є національний характер як додаткова етнопсихологічна категорія. Як стверджує І. Грабовська, «національний характер – певна абстракція від реалій існування етнонаціональної спільноти, узагальнення, поширення соціопсихологічного типу в Україні» [2, с. 64].

На думку М. Слюсаревського, український менталітет має такі риси: працьовитість, хазяйновитість, глибокий емоційний зв'язок із краєм, миролюбна вдача, гостинність, турбота про родину, рішучість, хоробрість у справі захисту Батьківщини, індивідуалізм, інтроверсивність, спрямованість на самовдосконалення, демократизм, толерантність, гіпертрофоване волелюбство, що межує з анархічністю, глибока емоційність, стриманість, поєднання елегантних настроїв з нездоланим оптимізмом, розвинута уява, яка знайшла свій вияв у народному мистецтві [8, с. 209-211].

Українця з давніх-давен вирізняє насамперед працьовитість, господарність, глибокий емоційний зв'язок з рідним краєм. Типовий українець має м'яку, лагідну, миролюбну вдачу. Недостатня єдність і згуртованість українців пояснюється перш за все їхнім індивідуалізмом як сутнісною рисою національного характеру. Історично український індивідуалізм був насамперед схильністю до індивідуального землеволодіння, приватної власності.

Індивідуалізм був соціально обумовлений. Особливістю національного характеру стала позиція пасивного протесту. Можна відзначити стриманість, розважливість українців, реалістичний погляд на життя. Деякі характерні для українського менталітету сумовиті настрої інколи поєднуються з нездоланим оптимізмом, життєрадісністю. Імпульсивність, демократизм, індивідуалізм часто заважали українцям. Але додавали оптимізму такі особливості української душі, як гумор, іронія, українська пісня, фольклор, обрядовість, естетика народного життя (одяг, житло, їжа) тощо [4].

Україна як історична нація має специфічну, притаманну саме їй ментальну структуру. Означена ментальна структура є віддзеркаленням складного взаємопроникнення та щільного взаємозв'язку суспільних явищ, що описуються такими термінами соціальних наук, як національна (етнічна) психологія, національна вдача, національний характер, народна пам'ять, національні архетипи, національна мрія, національна ідея, самоврядні потенції української ментальності, соціопсихічні складники українського національного характеру. Зв'язок національної психології та національного характеру з ментальним феноменом стає зрозумілим, коли нація вивчається через визначення специфічних комбінацій різних загальнолюдських рис, властивих всім націям [1].

Сьогодні Україна демократизується, оновлюється; відбувається переосмислення власної історії. Однією з важливих рушійних сил у зміцненні державності, етнонаціональної ідентичності стає український менталітет і його вплив на формування української національної ідеї. Українці пройшли складний шлях самовизначення й самоідентифікації.

Взаємообумовленість етнічної та національної ідентичності українців залежала від політичного та соціокультурного розвитку народу. Етнічна ідентичність є однією з найбільш поширених і стабільних форм ідентичності, в основі якої лежить спільність походження, мова, традиції, що впливають із

конкретного місцеперебування, почуття солідарності значної частини населення [4].

У національній самоідентифікації важливим чинником є менталітет, який передбачає спільне «психологічне оснащення» представників певної культури, інтегрує свідомість у певне світобачення, визначає поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний зріз суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу. Ментальні настанови на всіх рівнях – від ідейно-теоретичного до буденно-емоційного та несвідомого – мають стати невід'ємним компонентом розвитку [4].

У час духовного відродження проблема української ментальності в Україні особливо загострюється. Треба знати, хто ми, аби будувати державу, враховувати особливості українського народу. Тільки державна реалізація потенцій українського менталітету, що втілює національні цінності, здатна повернути втрачені честь і гідність.

Аналізуючи процеси національної ідентифікації, вчені дійшли висновку, що менталітет охоплює такі чинники, як спільність території, держави, економіки, культури, історії, освіти, мови, національної свідомості. Це передбачає насамперед самобутність, історичну індивідуальність народу, який об'єднується національною ідеєю [4].

В.Е. Семенов визначає ментальність як історично складену групову єдність свідомих і неусвідомлених цінностей, норм, установок у їх когнітивному, емоційному й поведінковому вираженні.

У роботах Г.В. Аكوпова ментальність становить частину суспільної свідомості, у яку входять усвідомлювані й неусвідомлювані установки, засвоєні індивідом у ході соціалізації, орієнтовані на соціальне. Г.В. Аковов підкреслює, що групову свідомість (ментальність) виражається в певному часі й просторі. Як форма виявлення групової свідомості менталітет відіграє важливу роль у забезпеченні єдності та цілісності відповідної соціальної групи у зв'язку із закріпленими в ній цінностями, нормами поведінки. Історичну обумовленість менталітету можна пояснити лише історичною пам'яттю народу. Враховуючи це, слід приділяти особливу увагу формуванню «історичного іміджу» України. Етнічний менталітет має насамперед соціокультурну природу і ситуативно-історичний характер, тобто виникає під впливом конкретних умов, обставин, подій, серед яких не можна не враховувати сучасне уявлення про минуле, яке формується завдяки тій інформації, що є доступною і поширеною в суспільстві. Саме через це слід з особливою ретельністю взятися

за справу виховання історичної пам'яті, визначитися з пантеоном імен тих національних героїв, досягнення яких можуть вплинути на формування української особистості та зробити її саме українською [6].

Українські психологи О. Донченко та М.-Л. Чепа розглядають менталітет у контексті соціальної синергетики як складне структурно-генетичне утворення з певними системними характеристиками. М.-Л.Чепа вбачає в менталітеті сенсоутворювальну інтегруючу детермінанту. На рівні індивіда та цілої спільноти він є системою психологічних конструктів і соціальних ознак, які регулюють процес гуртування людей у великі суспільні об'єднання. Саме такі властивості створюють еволюційно зумовлені психологічні конструкти, які визначають думки й поведінку, а також ціннісні орієнтації індивідів [9, с. 66].

Нагальним є пошук політичного обличчя нації, щоб знову не опинитися у сфері політики постійних компромісів і конформізму, який на довгий час закріпився в українській нації як ознака її політичної культури. Наявність в політичній культурі маргінального складу спричинила формування своєрідної біполярної моделі, яка поєднує лицарсько-козацький та пасивно-споглядальний типи ставлення до навколишнього світу. У політичних процесах ці типи менталітету виявляються, з одного боку, у бунтарстві, героїчній боротьбі за національні цінності та державну самостійність України, а з іншого боку – в егоцентризмі, байдужості до долі власного народу і власної держави [7].

Основні елементи національного менталітету визначають можливості народу, які формують певну стабілізуючу основу існування нації, її нації. Менталітет стає соціокультурною основою формування етнонаціональної самосвідомості й сприяє адаптації до зовнішніх змін у соціальній реальності. Він спрямований на збереження цілісної структури націй й відтворення її елементів у системі соціальної реальності шляхом підтримки ціннісного значення у свідомості населення й мотивації до збереження суспільного ладу. Реалізація цього процесу можлива лише завдяки конструктивному функціонуванню соціальних інститутів, шляхом перетворення символічної інтерпретації національних надбань і закріплення цієї символіки в системі цінностей громадянського суспільства.

Сьогодні менталітет українського народу є досить неоднорідним як результат багатонаціонального складу, історично різних витоків, її регіони мають різний історичний досвід, культурний та економічний розвиток. Важливо звернути увагу на ті регіони,

які мають слабку виразність ідентифікаційних ознак, невизначену систему соціально-політичних орієнтацій.

У сучасних умовах, відштовхуючись від специфічних особливостей українського менталітету, можна утвердити національну самоідентифікацію. Кожен народ має у своєму генетичний код, залежно від якого формується його матеріальна і духовна культура. Вивчення ментальності надає можливість зберегти самобутність, зміцнити ідентичності.

Національна ідентичність постає стрижневою складовою частиною менталітету, можна констатувати наявність нерозривного зв'язку та взаємного впливу етнічної самоідентифікації особистості й національного менталітету. Тобто, враховуючі особливості етнонаціональної групи, її характерні риси, менталітет, можна вплинути на розвиток і збільшення рівня вираженості етнонаціональної ідентичності. Менталітет постає ядром національної свідомості та входить до структури індивідуальної психіки людини, зберігає генетичний код нації. Вивчення та дослідження менталітету дасть змогу винайти принципи і механізми збереження державності, гармонійних міжособистісних відносин, суспільнотворчих процесів та держіснування.

Висновок. Менталітет, зумовлений процесом життєдіяльності етносу, постає системою образів і уявлень, яка вибудовує, стимулює і регулює поведінку та соціальну активність народу.

Відродження національної самобутності українського народу, зміцнення етнонаціональної ідентичності має ґрунтуватися передусім на моделі національно-соціального устрою, який найповніше відповідає етнічній ментальності, традиціям, культурно-психологічним особливостям і забезпечує перспективний подальший розвиток. Важливим завданням є збереження, відновлення, популяризація культурно-історичної спадщини українського народу, утворення цілісного і етнонаціонального культурного простору.

Менталітет як форма виявлення групової свідомості відіграє важливу роль в збереженні єдності та цілісності. Враховуючи

психологічні, історичні, географічні та культурні особливості менталітету, можна знайти пояснення специфіки світосприйняття та поведінки українського народу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко О. В. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект / О.В. Бондаренко // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 2008. – Вип. 32. – С. 66-78.
2. Грабовська І. Проблема засад дослідження української ментальності та національного характеру / І. Грабовська // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58-70.
3. Данилюк І.В. Етнічна психологія як галузь наукового знання: історико-теоретичний вимір: [монографія] / І.В. Данилюк. – К. : САММІТ-КНИГА, 2010. – 432 с.
4. Євсєєва Г.П. До питання про український менталітет і формування української національної ідеї / Г.П. Євсєєва, Л.М. Архипенко // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. – Харків, 2011. – № 1. – С. 122-133.
5. Коломінський Н.Л. Етнопсихологія українців / Н.Л. Коломінський, А.М. Львовичкіна // Україна на зламі тисячоліть: історичний еккурс, проблеми, тенденції та перспективи : [кол. моногр.] / за заг. ред. Г.В. Щокіна, М.Ф. Головатого. – К. : МАУП, 2000. – 384 с.
6. Огірчук В.Г. Традиції та інновації у формуванні українського менталітету / В.Г. Огірчук // Феномен нації: основи життєдіяльності. – К., 1991. – С. 185.
7. Побочий І.А. Менталітет українського суспільства: витоки та сучасний стан / І.А. Побочий // Вісник СевДТУ. Вип. 91: Політологія: зб. наук. пр. – Севастополь : Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 37-40.
8. Слюсаревський М.М. Український менталітет: ретроспективи і перспектива / М.М. Слюсаревський // Ілюзії і колізії. – К. : Гнозис, 1998. – 234 с.
9. Чєпа М.-Л.А. Ментальна психологія: шляхи досягнення вершинних сутностей / М.-Л.А. Чєпа // Особистість і народ: погляд історичної психології : тези доп. і повідомл. Всеукр. наук. конф. (25-27 трав. 1994 р.). – К., 1994. – С. 65-72.
10. Черный Е. Проблемы изучения политической ментальности / Е. Черный // Проблемы політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : матеріали Другої всеукр. наук. конф., 13-14 листоп. 1997 р. – К., 1997. – С. 218-238.
11. Шарипов Р.Г. Понятие менталитета этнокультурных общностей / Р.Г. Шарипов // Вестник Башкирского университета. – 1997. – № 2. – С. 81-84.